

התורה חסה על ממונם של ישראל

מים ראשונים: כלל ידוע הוא "התורה חסה על ממונם של ישראל", הן בהוצאה על קיום מצוות (לצד המוטיב של הידור מצווה) והן בהתחשבות בשיקולים כלכליים בדיני איסורים. נושא קרוב הוא מה שמכונה בהלכה "הפסד מרובה". הנושא הוא גדול ורחב ויכול לשמש דוגמה טובה לחיבור אגדה והלכה, אולי אפילו להשפעת האגדה – עולם המחשבה והרעיון הדתי – על ההלכה.¹ נתחיל מענייני המקדש והליכותיו היישר לעולם ההלכה בדיני איסור והיתר, טומאה וטהרה ומשם לסימוכין לנושא בפסוקי התורה ולדרך ארץ שקדמה וחתמה לתורה. בין כך ובין כך, לא נתיימר לכסות נושא נכבד זה, אלא רק לטבול את קצה המכחול בים המדרש הגדול.

מסכת ראש השנה דף כז עמוד א – פיו של השופר

משנה: שופר של ראש השנה של יעל פשוט ופיו מצופה זהב ... ובתעניות בשל זכרים כפופין ופיו מצופה כסף... רבי יהודה אומר: בראש השנה תוקעין בשל זכרים, וביובלות בשל יעלים.²
גמרא: מאי שנא התם דזהב, ומאי שנא הכא דכסף? איבעית אימא: כל כינופיא דכסף הוא, דכתיב: "עשה לך שתי חצוצרות כסף" (במדבר י ב).⁴ ואיבעית אימא: התורה חסה על ממונן של ישראל. - התם נמי נעביד דכסף! - אפילו הכי, כבוד יום טוב עדיף.⁵

מסכת יומא דף לט עמוד א – קלפי הגורלות

אמר רבא: קלפי של עץ היתה, ושל חול היתה, ואינה מחזקת אלא שתי ידיים.⁶ מתקיף לה רבינא: בשלמא אינה מחזקת אלא שתי ידיים - כי היכי דלא ליכוין ולישקול.⁷ אלא של חול - נקדשה!⁸ - אם כן הוה לה כלי שרת של עץ, וכלי שרת דעץ לא עבדין.⁹ - ונעבדה דכסף, ונעבדה דזהב! - התורה חסה על ממונן של ישראל.¹⁰

¹ לזה נוסף הצד הכלכלי כמובן.

² ולהלכה אנחנו נוהגים כשיטת רבי יהודה, ראו שם בגמרא: "אמר רבי לוי: מצוה של ראש השנה ושל יום הכפורים בכפופין ושל כל השנה בפשוטין".

³ יש הבדל בין שופר של ראש השנה ושופר של תענית (יש גם דין מיוחד בשופר של הכרזה על היובל במוצאי יום הכיפורים), מלבד שזה של יעלים וזה של אילים (זכרים), והוא שהשופר של ראש השנה הוא פשוט כלומר ישר ואילו זה של תענית – כפוף, ראו שם במשנה ובגמרא (ואנו תוקעים בכפוף בראש השנה). אבל ההבדל החשוב כאן הוא מדוע זה של ראש השנה פיו מצופה זהב ואילו זה של תעניות פיו מצופה כסף. מה ההבדל, שואלת הגמרא.

⁴ הסבר ראשון, שבכל התכנסות (כינופיא) תקעו בחצוצרות כסף, ככתוב בספר במדבר פרק י: "עשה לך שתי חצוצרות כסף ... ותקעו בהן ונגעו אליך ליהעדה ... וביום שמחתכם ובמועדיכם ובראשי חגשיכם ותקעתם בהצרות". ראו דברינו [חצוצרות משה](#) בפרשת בהעלותך. הגם ששם מדובר בחצוצרות ולא בשופר. ראו שוב במשנה ראש השנה לעיל השילוב בין חצוצרות ושופר באופן שונה בין ראש השנה ותעניות.

⁵ סיבה שנייה לציפוי פיו השופר בכסף ולא בזהב הוא משום שהתורה חסה על ממונם של ישראל. וגם החצוצרות עצמן נעשו מכסף ולא מזהב משום לחוס על ממונם של ישראל. ראו מדרש אגדה (בבור) במדבר פרשת בהעלותך פרק י סימן ב: "עשה לך שתי חצוצרות כסף. ולמה של כסף? התורה הקדושה חסה על ממונם של ישראל. בעבור זה לא עשו אותם של זהב". הגם שזו הוצאה כללית בה חלקו של כל יחיד ויחיד הוא קטן מאד וההפרש בין זהב לכסף לא יורגש ברמת תרומת היחיד, והציפוי בשופר היה רק של מקום הנחת הפה לתקיעה, בכל זאת, משום שזה כסף של הציבור מן הראוי להצטנע. "ישראל" כאן הוא הציבור הרחב: התורה חסה על ממונו של עם ישראל, לא של ישראל היחיד! ואם יותר לנו להוסיף תשובה שלישית, תענית בה הציבור מתענה ויש צער גדול לישראל, "אסורין במלאכה וברחיצה ובסיכה ובנעילת הסנדל ... ממעטין במשא ומתן בבנין ובנטיעה באירוסין ובנשואין ובשאלות שלום בין אדם לחברו כבני אדם הנזופין למקום ... ונותנין אפר מקלה" (תענית פרקים א-ב), אין זה הזמן והמקום לצאת בכלי זהב ושאר מיני פאר ותכשיטים (אולי גם כסף הוא יותר מדי). אבל במקדש ובימים טובים – כן! עם זהב.

⁶ מדובר בקלפי (קופסא סגורה קטנה) שבתוכה עורבבו הגורלות לשני השעירים ביום כיפור. ראו במשנה שם: "טרף בקלפי והעלה שני גורלות אחד כתוב עליו לשם ואחד כתוב עליו לעזאזל". שאלה: איפה עוד השתמשו בגורל: במקדש ומחוצה לו?

⁷ הקלפי הייתה קטנה על מנת שהכהן הגדול לא ימשמש את הגורלות ויכווין שיצא לה' ביד ימינו שזה סימן טוב. ראו רש"י שם.

⁸ נהפוך גם את הקלפי לכלי שרת בקודש, ולמה היא כלי של חולין?

⁹ לא עושים כלי שרת מעץ.

¹⁰ ולמה באמת שלא נעשה את הקלפי מכסף או מזהב ותיחשב לכלי שרת? משום שהתורה חסה על ממונם של ישראל. אבל באמת, היה הרבה מאד זהב במשכן ובמקדש, אז דווקא כאן נחסוך? ראו חידושי ריטב"א על הדף שמזכיר את הכהן הגדול יהושע בן גמלא ששדרג את הגורלות עצמם מאשכרוע לזהב "והיו מזכירין אותו לשבח" (מסכת יומא פרק ג משנה ט), והוא מנסה להעביר קו בין הגורלות עצמן, היינו החפצים המסומנים שהוכנסו לקלפי, שבאחד מהם לפחות היה כתוב שם ה', שהם כלי שרת, בעוד שהקלפי איננה (וזכה הגורל שעליו היה כתוב לעזאזל שגם הוא שודרג לזהב). ראו במשנה יומא שם גם את הילני המלכה שעשתה "נברשת של זהב על פתחו של היכל", והוסיפה גם "טבלא של זהב שפרשת סוטה כתובה עליה" (מצווה שלכאורה אין מה להדר בה) וגם היא בין התורמים למקדש שהיו מזכירים אותם לשבח. שוב נשאל, אחרי כל כלי הכסף והזהב שהיו במקדש, החיסכון הקטן על הקלפי, היא המסמל שהתורה חסה על ממונם של ישראל? כמו פיו השופר שיצופה בזהב ולא בכסף? אפשר שמדובר כאן בבית שני שלא היה כפאר של בית ראשון וראו בכל תוספת כזו, בפרט בתרומות של מי שנדבה רוחם אותם, ובהם גויים(!), הכרה בכבוד המקדש וחשיבותו הן במבט פנימי והן במעמדו כלפי חוץ.

מסכת יומא פרק רביעי – המחתה שבכל יום מול המחתה של יום הכיפורים

משנה פרק ד משנה ד: "בכל יום היה חוֹתָה בשל כסף ומערה בתוך של זהב והיום חותה בשל זהב ובה היה מכניס.¹¹

גמרא דף מד ע"ב: מאי טעמא? התורה חסה על ממונן של ישראל. והיום חוֹתָה בשל זהב ובה היה מכניס.¹²

מסכת מנחות דף עו עמוד ב – לחם הפנים

תנו רבנן: "סולת ואפית אותה" (ויקרא כד ה)¹³ - מלמד שנקחת סולת, ומנין שאפילו חיטין? תלמוד לומר: ולקחת, מכל מקום.¹⁴ יכול אף בשאר מנחות כן? תלמוד לומר: "אותה" - מפני החיסחון. אמר רבי אלעזר: מאי "מפני החיסחון"? אמר רבי אלעזר: התורה חסה על ממונן של ישראל. היכא רמיזא? דכתיב: "והשקית את העדה ואת בעירם" (במדבר כ ח).¹⁵

גמרא מנחות פו עמוד ב – השמן למנחות בדרגה פחותה מהשמן למאור

תנו רבנן: זך - אין זך אלא נקי; רבי יהודה אומר: כתית - אין כתית אלא כתוש. יכול יהא זך כתית פסול למנחות? תלמוד לומר: "ועשרון סולת בלול בשמן כתית" (שמות כט מ), אם כן מה תלמוד לומר: "למאור"? אלא מפני החיסכון. מאי חיסכון? אמר רבי אלעזר: התורה חסה על ממונן של ישראל.¹⁶

מסכת מנחות דף פט עמוד א – אין עניות במקום עשירות

שלשה ומחצה למנורה, חצי לוג לכל נר ... שתהא דולקת והולכת מערב עד בוקר ... ושיערו חכמים חצי לוג מאורתא ועד צפרא (מהערב עד הבוקר). איכא דאמרי: מלמעלה למטה שְׁיַעְרוּ, ואיכא דאמרי: ממטה למעלה שְׁיַעְרוּ. מאן דאמר ממטה למעלה שיערו, התורה חסה על ממונן של ישראל; ומאן דאמר מלמעלה למטה שיערו, אין עניות במקום עשירות.¹⁷

¹¹ חותה היא הפעולה של לקיחת גחלי אש מהמזבח ומערה היא הפעולה של עירוי גחלים אלה על הקטורת שהייתה במחתה השנייה. היו שתי מחתות

¹² המחתה שבה חתו גחלים לקטורת פעמיים בכל יום, בבוקר ובין הערביים, הייתה מכסף ולא מזהב, מכיוון שפעולת החתיה באש הייתה פוגמת במחתה והיה צריך לתקנה מעת לעת, והרי "התורה חסה על ממונן של ישראל". אבל ביום כיפור היה חותה בשל זהב ועליה נותן את הקטורת ואיתה נכנס הכהן הגדול לקודש הקדשים ("משום חולשא דכהן גדול", בגמרא). הרי לנו זהב ביום הכיפורים בניגוד לשופר ולקלפי לעיל, וכמו הגורלות שעשה יהושע בן גמלא, גם אם המחתה קצת נפגמת. נראה שכאן אנחנו גולשים לנושא אחר, לנושא שקטיגור נעשה סניגור ובניגוד לכלל היותו ידוע: "אין קטיגור נעשה סניגור". ועל כך הרחבנו בדף קטיגור נעשה סניגור.. חזרה למחתה, בכל יום היה חותה בכסף ומקטיר על מזבח הזהב. ביום הכיפורים היה חותה בזהב ומביא אל ארון הברית המצופה זהב. כך בבית ראשון. אך בבית שני, מניח את מחתת הזהב ע"ג אבן השתיה – קונטרסט סמלי ברור.

¹³ מדובר במצוות **לחם הפנים** הם שתיים עשרה חלות הלחם שהיו מחדשים בכל שבת על השולחן במקדש, והמשמר היוצא והנכנס חולקו ביניהם. ראו במשנה שם, סוף פרק שביעי במנחות, גם אזכור העומר "שהיה מנופה בשלוש עשרה נפה" ושתי הלחם מהתבואה החדשה בחג השבועות שהיו מנופים בשתיים עשרה נפה, ולחם הפנים באחת עשרה נפה.

¹⁴ זו שיטת חכמים, כנגד שיטת ר' שמעון שם שסובר שגם את הקמח של לחם הפנים יש לנפות "כל צרכה".

¹⁵ הכמות הנדרשת לכ"ד עשרונים של לחם-הפנים בכל שבוע היא גדולה ולפיכך לא נדרש ניפוי מדוקדק. מסביר רש"י שם: "הותר לקנותן מן החיטים, כדי שיבוא לחם בזול, יותר משאם היו לוקחין סולת מן התגר [=המוכר]" (בשונה משאר המנחות, שחייבים לקנות עבורן סולת מנופה היטב). וכל זאת מכיוון ש"התורה חסה על ממונם של ישראל". וכך גם פירוש רבינו גרשום ואחרים שם. סיום הדרשה בפסוק מפרשת מי מריבה בא משום שהגמרא מחפשת מקור לדין זה שהתורה חסה על ממונם של ישראל (אולי כנגד שיטת ר' שמעון שדוגל בהבאה מן המובחר) ומוצאת את סיפור המים מהסלע של מי מריבה. עניין זה נראה בהמשך דברינו.

¹⁶ רק למנורה נדרש "שמן זית זך כתית", ככתוב פעמיים בתורה: "ויקחו אליך שמן זית זך כתית למאור" (שמות כז כ; ויקרא כד ב). ואילו למנחות די בשמן זית כלשהו, "מפני החיסכון", משום ש"התורה חסה על ממונם של ישראל". מסביר רש"י שם: "לפי שהמנחות הן מרובות וצריכות תצוה, וזאת בהתאם לכלל: "התורה חסה על ממונם של ישראל". אבל מנגד, עומדת שיטה הפוכה, שהרחיבו לוקחים אותו ביוקר". ראו דרגות השמן השונות: "ראשון שבראשון - אין למעלה ממנו. השני שבראשון והראשון שבשני - שוין. שלישי שבראשון ושני שבשני וראשון שבשלישי - שוין וכו' ", בפרק ח במנחות משניות ג-ה, מובא בדברינו **שמן הזית** בפרשת תצוה.

¹⁷ כיצד הגיעו למספר חצי לוג שמן לכל נר כך שיספיק גם ללילות טבת הארוכים? שיטה אחת, ששיערו מלמעלה למעלה, היינו התחילו בכמות קטנה (שהספיקה ללילות הקיץ הקצרים, המשכן נחנך בראש חודש ניסן) והוסיפו בהדרגה (בהתאם להתארכות הלילה מהקיץ לחורף) עד שהגיעו למידת חצי הלוג. וכל כך למה? כדי לחסוך בהוצאה על השמן (שהיה שמן משובח "זך למאור", ראו שוב דברינו **שמן הזית** בפרשת תצוה), וזאת בהתאם לכלל: "התורה חסה על ממונם של ישראל". אבל מנגד, עומדת שיטה הפוכה, שהרחיבו במתן השמן בשפע, עד שראו שמחצית הלוג מספיקה גם ללילות טבת הארוכים (ראו דברינו **תקופת טבת ולילותיה** בפרשת ויגש). במהלך התנסויות אלה, נשארה כמות שמן בסוף מספר לילות עד שלמדו לשער כהוגן (יש אומרים ששפכו אותה ויש אומרים שהשאירו את המנורה שתדלוק גם ביום עד שכלה השמן). שיטה אחרונה זו מבוססת על הכלל "אין עניות במקום עשירות" במקדש, היינו שבמקדש דווקא העושר הוא לכבוד ולתפארת, כפי שכבר ראינו במספר דוגמאות לעיל, וזה לכאורה כלל שסותר את הכלל: "התורה חסה על ממונם של ישראל", לפחות במקדש. וכבר נדרשנו לינודי ערכים אלה בדברינו **עניות ועשירות במקדש** בפרשת ויקרא. ראו גם גדליה גינזבורג, אין עניות במקום עשירות' מול 'התורה חסה על ממונם של ישראל - דיון בערכים מנוגדים, מעלן בקודש - ביטאון לענייני המקדש וקודשיו, א, תשס"ט, עמ' 138-145.

מסכת מנחות דף פח עמוד ב – זהב בכל זאת¹⁸

ר' יהושע בן קרחה אומר: מנורה באה מן הפֶּכֶר, ואין מלקחיה ומחתותיה ונרותיה באה מן הפֶּכֶר.¹⁹ ואלא מה אני מקיים "את כל הכלים האלה"? שהיו כלים של זהב. - זהב בהדיא כתיב בו: "ועשית את נרותיה שבעה והעלה את נרותיה והאיר אל עבר פניה ומלקחיה ומחתותיה זהב טהור!"²⁰ לא נצרכא אלא לפי נרות. סלקא דעתך אמינא: הואיל ופי נרות אשחורי משחר (משחיר), התורה חסה על ממונן של ישראל וליעבד זהב כל דהו – קא משמע לן.²¹

מסכת בבא בתרא דף ג עמוד ב – בניין הורדוס

אמרי: מי שלא ראה בנין הורדוס, לא ראה בנין נאה מימיו. במה בנאו? אמר רבה: באבני שיש ומרמרא. ... רצה לצפות אותו בזהב, אמרו לו חכמים: הנח אותו, שכך הוא יפח יותר שנראה כמו גלי הים.²²

ויקרא רבה ח ד, פרשת צו – מדרג בקרבנות

"סולת מנחה תמיד" (ויקרא ו יג).²³ ר' יהושע דסיכנין בשם ר' לוי אמר: בוא וראה, כמה חס הקב"ה על ממונם של ישראל. אמר: זה שנתחייב להביא קרבן, יביא מן הבקר: "אם עולה קרבנו" (א ג). לא מצא מן הבקר, יביא מן הכבשים: "אם כבש הוא מקריב" (ג ז). לא מצא מן הכבשים, יביא מן העזים: "ואם עז קרבנו" (ג יב). לא מצא מן העזים, יביא מן העופות: "ואם מן העוף עולה קרבנו" (א יד). לא מצא מהעוף, יביא סולת, זהו שכתוב: "ונפש כי תקריב קרבן מנחה לה' סולת יהיה קרבנו" (ב א). ולא עוד, אלא כל הקרבנות כולם אינם באים חצאים, וזו באה חצאים, זהו שכתוב: "סולת מנחה תמיד, מחציתה בבקר ומחציתה בערב". ולא עוד, אלא כל מי שהוא מקריב אותה, מעלה עליו הכתוב, כאילו הוא מקריב מסוף העולם ועד סופו, שנאמר: "כי מִמֶּזְרַח שֶׁמֶשׁ יָעַד מְבֹאוֹ גָדוֹל שָׁמַי בְּגוֹיִם וּבְכָל מְקוֹם מְקַטֵּר מִגֶּשֶׁת לְשָׁמַי וּמִנְחָה טְהוֹרָה כִּי גָדוֹל שָׁמַי בְּגוֹיִם אָמַר ה' צְבָאוֹת" (מלאכי א יא).²⁴

¹⁸ טרם שניפרד מהמקדש ונבחן אם הכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל" מצוי גם במחוזות אחרים, נראה עוד מדרש זה.
¹⁹ להבנת דרשת ר' יהושע בן קרחה יש לעיין בפסוקי התורה על עשיית המנורה בשמות פרק כה, בפרט הפסוקים החותמים את מעשה המנורה: "ועשית את נרותיה שבעה והעלה את נרותיה והאיר אל עבר פניה: ומלקחיה ומחתותיה זהב טהור: פֶּכֶר זָהָב טְהוֹר יַעֲשֶׂה אֹתָהּ אֶת כָּל הַכֵּלִים הָאֵלֶּה". שיטת ר' יהושע בן קרחה היא שכלי השרת של המנורה היו גם הם מזהב, אבל לא מכיכר הזהב ממנו נעשתה המנורה עצמה, ככתוב שם: "מִקְשֵׁה תְעִשֶׂה הַמְּנוֹרָה", אלא מזהב אחר. ראו דברינו [מעשה המנורה](#) בפרשת תרומה.
²⁰ ר' יהושע בן קרחה מדגיש את המילים "יעשה אותה", שרק המנורה עצמה נעשתה מכיכר הזהב. הקטע בפסוק: "את כל הכלים האלה", אומר שאכן גם כלי השרת היו מזהב, אבל מזהב אחר. אם כן, למה צריך לחזור (להקדים) ולומר: "ומלקחיה ומחתותיה זהב טהור"? למה כפילות זו? ואגב, ראו בגמרא שם שכבר התנאים נחלקו בנושא. שתי שיטות אליבא דרבי נחמיה.
²¹ סוף דבר, אומר ר' יהושע בן קרחה, צריכה התורה לחזור על הזהב במנורה וכליה, לומר לך שגם פי הנרות שמשחיר מרוב ההדלקות ואין זהב ניכר, גם הוא ייעשה מזהב. ושלא תאמר כאן: "התורה חסה על ממונם של ישראל" ואולי נעשה את פי הנרות מחומר פשוט יותר או אולי מזהב זול יותר (ראו שבעה סוגי הזהב בגמרא יומא מד ע"א). באה התורה ומשמיעה לנו שכל חלקי המנורה כולם יהיו מזהב. השוו את פי הנרות מול פי השופר לעיל וגם מול המחנתה של יום הכיפורים. נראה שמקור זה מחזק את הדעה הנגדית, שבמקדש לפחות, אין לחסוך ואין לחוס על ממון הציבור. המקדש מציג שתי תפיסות עולם שונות, שמסמלות את היחס הכללי הדו-ערכי לעוני ולעושר. ראו דברינו [כי ירחיב](#) באולי למנורה היה דין מיוחד בשל מוטיב האור. וכבר רמזנו לעיל שאפשר שהיו כאן הבדלים בין המשכן ובית המקדש הראשון ובין בית המקדש השני שם הכל היה בצניעות עקב מצבם הכלכלי של שבי ציון.
²² לא יוכלנו שלא לצרף גם מקור זה שמספר שהורדוס רצה לצפות את בניין המקדש בזהב, על גבי אבני השיש היקרות, ואמרו לו חכמים שיניח לזה, שהצבע הכחול של השיש יפה מאד ומזכיר את גלי הים. לא שמענו שם את הטענה "התורה חסה על ממונם של ישראל", אולי משום שהבנייה הייתה מכספי המלכות (ראו שם הדיון להלכה סביב הנושא של סתירת בית כנסת על מנת לבנות בית כנסת חדש במקומו, שלמלכות יש דין מיוחד בהקשר זה). הגם שאותה מלכות משעבדת את העם והוא שבסופו של דבר משלם על כל הפאר הזה. האם פחדו חכמים לומר לו זאת? האם ראו גם בבניין זה הכרה של אומות העולם במקדש ישראל בדומה, אך בעוצמה פי כמה וכמה, לתרומות הילני המלכה ומונבז המלך? ראו דברינו [בניין הורדוס](#) בפרשת תרומה.
²³ ראו הפסוק המלא שם: "זֶה קֶרְבֵּן אֶהָרֹן וּבְנָיו אֲשֶׁר יִקְרְבוּ לָהּ בְּיוֹם הַמִּשְׁחָ אֹתוֹ עֲשִׂיתָ אֹתוֹ מִנְחָה תָמִיד מִחֲצִיתָהּ בְּבִקֵּר וּמִחֲצִיתָהּ בְּעֶרְבֹתַיִם". מדובר בקרבן מנחה שחז"ל מכנים [מנחת חביטין](#) שכל כהן הדייט שמתחנך בעבודה מביא והכהן הגדול מביאה כל יום. והיא מהמנחות הפשוטות כמו קרבן העומר, מנחת עני, מנחת הקנאות של סוטה ועוד. על הפסוק הזה שבתחילת פרשת צו בוחר המדרש לסכם את הקרבנות שנמנו במתחילת ספר ויקרא עד כאן.
²⁴ דרשות רבות נאמרו על פסוק זה מספר מלאכי, לשבח ישראל שלומדים את פרשות הקרבנות ומתפללים תפילת מנחה בכל מקום שהם מצויים (ויקרא רבה ז ג, במדבר רבה יג ד, פסיקתא דרב כהנא פיסקא ו), לשבח הגויים שמכבדים את הקב"ה (מנחות קי ע"א), או כתוכחה לישראל שיש לקב"ה הרבה מאמינים (במדבר רבה טז כז, תנחומא עקב ג) ועוד. ראו דברינו [ממזרח שמש עד מבואו גדול שמי בגויים](#). וכאן, בשבח קרבן מנחה הדל והצנוע שגם הגויים מכירים בו ועושים כמותו לשם ה'. ראו הגיליון שהקדשנו [לקרבן מנחה לה'](#) בפרשת ויקרא. ראו שם על קרבן העני שדחה את קרבנו של אגריפס המלך. וכאן, צמצום הקרבן מפר בן בקר עד למנחת הדל משתלב עם המוטיב "התורה חסה על ממונם של ישראל". ראו בהקשר זה תוספתא שבועות פרק א הלכה ב: "היה ר' שמעון אומר: שלושים ושנים שעירים קריבין לציבור בכל שנה ושנה ... ואמור: כל ישראל צריכין להביא שני שעירים בכל יום, אלא שחס הכתוב על ממונם של ישראל". ובמדרש אגדה (בבב) ויקרא פרשת אחרי מות פרק יז: "אמר ר' עקיבא: ראו היאך חס הקב"ה על ממונם של ישראל. בתורה כתיב: וזבחת מבקרך ומצאנך (דברים יב כא), לא תהא נוטל מן הצאן ושוחט ולא תהא נוטל ומקריב,

מסכת חולין דף מט עמוד ב – מאכלות אסורים

אמר רב: חֵלֶב טהור - סותם, טמא - אינו סותם.²⁵ ורב ששת אומר: אחד זה ואחד זה - סותם. ... ההוא נקב דסתמה חֵלֶב טמא, דאתא לקמיה דרבא, אמר רבא, למאי ניחוש לה? חדא, דהא אמר רב ששת: חלב טמא נמי סותם, ועוד, התורה חסה על ממונם של ישראל. א"ל רב פפא לרבא: רב, ואיסורא דאורייתא, ואת אמרת התורה חסה על ממונן של ישראל?²⁶

מנימוין כנדוקא איגלי ליה בסתקא דדובשא, אתא לקמיה דרבא.²⁷ אמר רבא: למאי ניחוש לה? חדא, דתנן: "שלשה משקים אסורים משום גילוי - היין, והמים והחלב ושאר כל המשקים - מותרים" (מסכת תרומות ח משנה ד), ועוד, התורה חסה על ממונם של ישראל. א"ל רב נחמן בר יצחק לרבא: ר' שמעון וסכנת נפשות, ואת אמרת התורה חסה על ממונם של ישראל?²⁸

פירוש המאירי חולין מט ע"ב – אין ראוי להתחסד ולחזר אחר חומרות

כל שבאה הוראה לפני חכם, ואפשר לו להתיר בריוח בלא מחלוקת, מי שראוי לסמוך עליו, אין ראוי לו להתחסד ולחזר אחר החומרות יותר מדאי, אלא יחוס על ממונן של ישראל, שאף התורה חסה על ממונן של ישראל.²⁹

אלא ממה שהם מולדות אתה רשאי להקריב". כאן גלשנו למוטיב קרוב אך שונה שהקב"ה לא מטריח על האדם לצאת לצוד ציד ולהקריב קרבן חיה, אלא רק ממשק החי שתחת ידו – "בן הבייתות ולא מן המדבריות" (עשו מול יעקב?). ראו דברינו [אין הקב"ה בא בטרחות עם בריותיו](#) בפרשת אמור.

²⁵ בהלכה, חלב של בהמה, היינו פרה, כבש ועז, הם אותם חלקים שומניים שמכסים את חלקי הבהמה שהיו מוקטרים ע"ג המזבח אם חלב טמא של ישראל. במילים אחרות, הכלל התורה חסה על ממונם של ישראל יכול להצטרף כגורם מקל בהלכה אם יש דעות שונות ולפחות דעה אחת מקלה. על זה תמה רב פפא כיצד דובר שהוא איסור תורה ורב (מראשוני אמוראי בבל יחד עם שמואל, שלמד אצל רבי יהודה הנשיא ובמקומות רבים הוא מכונה "תנא") מחמיר בו, כיצד ניתן להשתמש במקרה כזה בכלל "התורה חסה על ממונן של ישראל"? בסוגיה שלפנינו לא עונה רבא לרב פפא נוראה שלא חש לדעתו. אבל ראו תוספות שם על הדף שקובע שהלכה כרב פפא במקרה זה. ואולי גם רב פפא נזעק בעיקר בשל איסור תורה שיש כאן, ובמקרים קלים יותר, כגון איסורי דרבנן, יסכים גם הוא שניתן לצרף את הכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל" ולצדד בשיטות המקלות.

²⁶ רבא נוטה להקל בדין בהמה שנשחטה ויש חשש שמא יש נקב באיבר שהחלב טמא מכסה עליו, והוא יוכרז כטרף. זאת, מטעם כפול. האחד, שיטת רב ששת שסובר שבין חלב טהור ובין חלב טמא – סותמים את האיבר שהם דבוקים בו. והשני, שהתורה חסה על ממונם של ישראל. במילים אחרות, הכלל התורה חסה על ממונם של ישראל יכול להצטרף כגורם מקל בהלכה אם יש דעות שונות ולפחות דעה אחת מקלה. על זה תמה רב פפא כיצד דובר שהוא איסור תורה ורב (מראשוני אמוראי בבל יחד עם שמואל, שלמד אצל רבי יהודה הנשיא ובמקומות רבים הוא מכונה "תנא") מחמיר בו, כיצד ניתן להשתמש במקרה כזה בכלל "התורה חסה על ממונן של ישראל"? בסוגיה שלפנינו לא עונה רבא לרב פפא נוראה שלא חש לדעתו. אבל ראו תוספות שם על הדף שקובע שהלכה כרב פפא במקרה זה. ואולי גם רב פפא נזעק בעיקר בשל איסור תורה שיש כאן, ובמקרים קלים יותר, כגון איסורי דרבנן, יסכים גם הוא שניתן לצרף את הכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל" ולצדד בשיטות המקלות.

²⁷ עושה הכלים (פָּדָר) מצא כלי גלוי, ללא כיסוי, שהיה בו דבש ובא לשאול את רבא מה דינו.

²⁸ מקרה שני הוא בדיני משקין גלויים (שעמדו ללא כיסוי והיה חשש שנחש הטיל בהם ארס) שהקפידו מאד עליהם בתקופת חז"ל והשאלה היא אם דבש נחשב גם הוא למשקה לעניין זה. רבא התיר לאותו פָּדָר לאכול מהדבש שבכד מצירוף של סתם משנה שאינה מונה את הדבש בכלל המשקים הגלויים ומהכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל". על זה תמה רב נחמן בר יצחק, כיצד בדבר שיש בו סכנת נפשות ויש שיטה שמחמירה גם על דבש, כיצד ניתן להשתמש בכלל שהתורה חסה על ממונן של ישראל? גם כאן רבא לא עונה נוראה שלא חש לדעתו של רב נחמן. אולי כבר בזמננו חששו פחות למשקים הגלויים ונזהרו. כך או כך, ראו דיון להלן בגמרא חולין עו ע"ב לגבי גידים הרכים אם מצטרפים לבשר שחופה עצם שנשברה ובכך מכשיר אותה (דיון על בסיס המשנה בחולין פרק ד משנה ו בדין בהמה שנחטתו רגליה). רבה הכשיר מטעם כפול: האחד, על בסיס אמירתו של ר' יוחנן "גידין שסופן להקשות נמנין עליהן בפסח", והסיבה השנייה: "התורה חסה על ממונן של ישראל". ובספרות השו"ת מצאנו במספר מקומות בדין גבינת ישראל שנשאלה גלויה ובמקום נכרים, שהתירו בשל הכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל". ראו למשל שו"ת מהר"ם מרוטנבורג סימן ריד: "אם הניח ישראל גבינות בבית הגוים ואין חותמן ניכר אלא קצת, נראה לרבי שהתורה חסה על ממונם של ישראל ... דלא אסרו גבינות גוים אלא משום ניקור ועכשיו אין אנו נזהרים בגילוי כלל". ולא באנו כמובן לפסוק הלכה כאן, רק להראות איך נמשך הכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל" מדיון מחשבתי-רעיוני על המקדש לתוך הלכות איסורים.

²⁹ למרות שמגמרא חולין לעיל לא ברור מה יצא להלכה מדברי רבא הנ"ל, נראה שהיא משמשת עוגן מרכזי להרחבת השימוש בכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל" לדיני איסורים. פירוש המאירי מנסח זאת בלשון ברורה וכהוראה כללית (יחד עם מגבלות: "בלא מחלוקת" ושיש "מי שראוי להסתמך עליו"). משם התגלגל העניין לספרות השו"ת ולפסקי הלכה 'מקומיים' של רבנים שראו צורך להקל על קהילותיהם. ראו למשל שו"ת הרמ"א סימן כח בדין חיטה שנמצאה במצה "שאוסרים אותה מצה ומתירין האחרות אף כי נוגעים בה ... כי דבר זה הוא הפסד ממונן ישראל והתורה חסה על ממונן". ראו שם גם דבריו: "דהמקיל לא הפסיד והמחמיר יחמיר בשלו ולא בשל אחרים". ראו גם שו"ת רדב"ז חלק ו סימן ב: "מעשה היה שאחר שעשו המצה כמה בעלי בתים מצאו בדופני הנפה בצק דבוק בחוזק שלא נקלף אלא בסכין. ובאו לפני ואמרת: התורה חסה על ממונם של ישראל". ופוסק מובהק בימינו, הרב עובדיה יוסף בשו"ת יביע אומר חלק ב - אורח חיים סימן כג: "ראיתי איזה חכמים פה עיר הקודש תיבנה ותכונן שמרבים להחמיר לרבים בדיני פסח. ולפי עניות דעתי 'לא זו הדרך ולא זו העיר', שהתורה חסה על ממונן של ישראל". הנושא מורכב ורחב ובוודאי שלא נקיף אותו כאן. רק נציין שלצד הכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל" עומד כלל משלים שנקרא: "הפסד מרובה". ראו הדיון בירושלמי תרומות פרק ח הלכה ד בדין חביות של יין או שמן של תרומה שאחת טהורה והשנייה ויש חשש שיין או שמן של הטהורה יתערבבו עם זו הטמאה, כיצד לנהוג. הגמרא שם משווה דין זה עם דין תרומת חמץ בערב פסח שבמוקדם או במאוחר תצא לשריפה אם מותר לערבב את הטהורה עם הטמאה שרבי מאיר מתיר ור' יוסי אוסר. שם, קובעת הגמרא את ההבחנה בין הפסד מרובה עליו חל הכלל "התורה חסה על ממונן של ישראל" (ולפיכך יש לנסות ולהציל כמה שיותר תרומה טהורה גם אם הרוב ייטמא בינתים), ובין "הפסד מועט" שלגביו "לא חשו" חכמים. מקור זה הוא אגב היחידי שמצאנו בירושלמי בכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל".

מסכת נגעים פרק יב משנה ה – צרעת הבית³⁰

כיצד ראיית הבית? "ובא אשר לו הבית והגיד לכהן לאמר כנגע נראה לי בבית", אפילו תלמיד חכם ויודע שהוא נגע ודאי, לא יגזור ויאמר: נגע נראה לי בבית, אלא: "כנגע נראה לי בבית".³¹

"וְצִוָּה הַכֹּהֵן וּפְנֵי אֶת הַבַּיִת בְּטָרָם יָבֵא הַכֹּהֵן לְרְאוֹת אֶת הַנֶּגַע וְלֹא יִטְמָא כָּל אֲשֶׁר בַּבַּיִת וְאַחַר כֵּן יָבֵא הַכֹּהֵן לְרְאוֹת אֶת הַבַּיִת" (ויקרא יד לו) - ואפילו חבילי עצים ואפילו חבילי קנים, דברי רבי יהודה. ר' שמעון אומר: עֶסֶק הוּא לְפָנָיו.³² אמר רבי מאיר: וכי מה מטמא לו? אם תאמר כלי עציו ובגדיו ומתכותיו - מטבילין והן טהורים. על מה חסה התורה? על כלי חרסו ועל פֶּפוֹ ועל טְפִילוֹ.³³ אם כך חסה התורה על ממונו הבזוי, קל וחומר על ממונו החביב. אם כך על ממונו, קל וחומר על נפש בניו ובנותיו. אם כך על של רשע, ק"ו על של צדיק.³⁴

במדבר רבה יט ט פרשת חוקת – גם הבהמה בכלל

"וידבר ה' אל משה לאמר קח את המטה והקהל את העדה אתה ואהרן אחיך ודברתם אל הסלע לעיניהם ונתן מימיו והוצאת להם מים מן הסלע והשקית את העדה ואת בעירם" (במדבר כ ח) - מכאן שהקב"ה חס על ממונו של ישראל.³⁵

מדרש שלושה וארבעה ל"ג (אוצר המדרשים, אייזנשטיין) – מדרש מסכם?

בארבעה מקומות חסה התורה על ממונם של ישראל: ראשונה: "ואם ימעט הבית מהיות משה ולקח הוא ושכנו הקרוב אליו" (שמות יב ד).³⁶ שנייה: "כל חלב שור וכשב ועז לא תאכלו וחלב נבלה וחלב טרפה יעשה לכל

³⁰ בכל המקורות שראינו עד כאן, בין בהנהגות בית המקדש ובין בדיני איסור והיתור, לא מצאנו סמך לכלל "התורה חסה על ממונו של ישראל", (או בלשון אחרת "הפסד מרובה", "מפני החיסכון" וכו'), מפסוקי התורה, או מדינים שנוכחים בתורה וניתן ללמוד מהם כלל זה. לשם כך, באים שני המדרים הבאים על צרעת הבית ועל נס המים מן הסלע שכלל גם את בעלי החיים. אך ניתן לשאול, מה חסר בפסוקי התורה שמדרש ויקרא רבה - מדרג הקרבנות מונה לעיל. אם "לא תשיג ידו"? פר, איל, כבש, בני יונה, סולת?.

³¹ לא ממהרים להכריז על הבית שהוא נגוע. ראו גם בפרק ב משנה ג שם: "בית האפל אין פותחין בו חלונות לראות את נגועו". ועל נושא צרעת הבית הרחבנו בדברינו [צרעת הבית](#) בפרשת מצורע.

³² במשפט זה התקשו הפרשנים מה משמעותו. ראו פירוש ר' שמשון משאנץ בעקבות ברטנורא והרמב"ם: "עסק זה לפניו, בתמיה. וכי להעסיקו לפנות הבית הוצרך הכתוב שאתה מזיקו לפנות דברים שאין מקבלין טומאה? אלא לא בא הכתוב לדרוש אלא כמו שדורש ר' מאיר: שהתורה חסה על ממונו של ישראל". (הוא ר' מאיר בגמרא ירושלמי שהבאנו בסוף הערה 29).

³³ פכו הוא הפך שלו, פך שמן. טיפיו, מסביר קהתי הוא כלי שמן קטן מאד שמוצא שמן טיפין טיפין. וכל זה על מנת להראות שגם על כלים קטנים כאלה חסה התורה. ראו יעקב אבינו שחזר וחצה שוב את היבוק להביא 'פכים קטנים' ששכח שם (חולין צא ע"א), ומשם לומדים ש'צדיקים - ממונם חביב עליהם מגופם". "וכל כך למה? לפי שאין פושטין ידיהן בגזל". אפשר שגם זה שייך לנושא שלנו. מי שמקפיד שרכושו יושג אך ורק ביושר וחס על כל מה שהשיג ביגיע כפיו, אף הקב"ה חס על ממונו.

³⁴ ראו דרשה זו בתורת כהנים - ספרא פרשת מצורע פרשה ה סימן יב, שהיא כנראה המקור: "וצוה הכהן ופינו - הציוי ככהן והפינוי בכל אדם. ופינו את הבית אפילו חבילי עצים חבילי קנים דברי ר' יהודה. רבי שמעון אומר: עסק הוא לפינוי. א"ר מאיר: וכי מה מיטמי לו? אם תאמר כלי עצו ובגדיו ומתכתו - מטבילם והם טהורים. על מה חסה התורה? על כלי חרסו ועל פכו. וכי מה מטמא בנגעים, הרשעים או הצדיקים? הו אומר: הרשעים. אם כך חסה תורה על ממונו הבזוי, קל וחומר על ממונו החביב. אם כך על ממונו, קל וחומר על נפש בניו ובנותיו. אם כך על של רשע קל וחומר על צדיק". התנועה כאן היא מהממון הקל והמועט, אל הממון הכבד ואל הנפש. ולא רק אצל צדיקים שממונם חביב עליהם מגופם, אלא גם אצל רשעים (שהרי פשיטא לדרשן שהצרעת באה על מעשה רע, ראו דברינו [מצורע מוציא שם רע](#) בפרשת מצורע). מהלך זה משתלב בתהליך הייסורים שיורדים על האדם, תחילה רכוש, אחר כך בגד ואחר כך גופו, כמתואר במדרשים רבים המתארים את המדרג מצרעת הבית, דרך צרעת הבגד וכלה בצרעת הגוף (מדרש תנחומא פרשת תזריע, בדברינו [צרעת הבית](#) בפרשת מצורע). כבר השלב הראשון שתפקידו לעורר את האדם למחשבה ותיקון, נעשה באופן של חיסכון (חסות?) על ממונו של אדם. אולי תהליך איטי זה יתרום גם הוא למחשבה ולחיסכון בדבר חשוב יותר. וכל זה בחפצים דוממים שהצרעת בהם היא דבר שלא היה ולא עתיד להיות! ראו שוב דברינו [צרעת הבית](#) וכן [לא היה ולא עתיד להיות](#) בפרשת ראה.

³⁵ הקב"ה מצווה על משה להשקות לא רק את האנשים אלא גם את הבהמות - "בעירם". מכאן ניתן ללמוד שהקב"ה חס על ממונם של ישראל. מקור זה נחשב לסמך טוב מהתורה וכבר ראינו זאת בגמרא מנחות עו לעיל בדין לחם הפנים. כך מצטטים פסוק/מקור זה גם בעלי ההלכה (השו"ת) שרואים בדרשה זו סמך מהתורה לכלל: "התורה חסה על ממונם של ישראל" - מבהמתם של בני ישראל במדבר. אך יש במדרש זה קושי, בראייה של הבהמה כממונו של האדם ולא כיצור חי שראוי לרחמים בפני עצמו (מדין צער בעלי חיים שהוא איסור תורה, בבא מציעא לב ע"ב, ספר החינוך מצוה תנא). ראו שאלת המדרש במבול: "אם אדם חטא בהמה במה חטאה?", מובא בדברינו [אם אדם חטא בהמה במה חטאה](#) בפרשת נח. ראו גם דברינו [אדם ובהמה תושיע ה'](#) שם. ומה עם ספר יונה, ד יא: "וְאֵינִי לֹא אָחוּס עַל נִינְוָה הָעִיר הַגְּדוֹלָה אֲשֶׁר יֵשׁ בָּהּ הַרְבֵּה מִשְׁתִּים עֲשָׂרָה רְבֹו אָדָם אֲשֶׁר לֹא יָדַע בֵּין יָמֵינוּ לְשִׁמְאֹלוּ וּבְהֵמָה רְבָה"? זאת ועוד, לפי שדרך ארץ קדמה לתורה (ויקרא רבה ט ג) וכבר [האבות קיימו את התורה](#) (דברינו בפרשת תולדות), נוכל לומר שרביקה שהשקתה את אליעזר ואת גמליו, הקדימה את דברי הקב"ה בפרשת חוקת. וכבר עשה מי שעשה את החשבון שרביקה שאבה באותו מעמד כמה מאות ליטרים של מים, היינו סחבה כמה מאות ק"ג ...

³⁶ זה המקום הראשון שעוסק בקורבן הפסח, שיש לאוכלו ד הבוקר ואת מה שנותר - יש לשרוף. ומפרש רבינו בחיי בן אשר: "כי מאחר שנותר - עומד לשריפה, לכך חסה עליך התורה תחילה... כדי שלא תפסיד ממונך". ציווי התורה שמספר שכנים יימנו על קרבן פסח משותף, מסורתו היא כפולה: הגברת האחוה ומניעת בזבוז והשחתה. אם יתאחדו משפחות ושכנים להימנות על קרבן פסח משותף, תרבה האחוה והשמחה ויקטנו הסיכויים שהנותר מהקרבן ייאלץ להישרף.

מלאכה ואכל לא תאכלוהו" (ויקרא ז כג-כד).³⁷ **שלישית**: "וצוה הכהן ופנו את הבית בטרם יבוא הכהן לראות את הנגע ולא יטמא כל אשר בבית ואחר כן יבוא הכהן לראות את הבית" (ויקרא יד לו).³⁸ **רביעית**: "לא תאכלו כל נבלה לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור לנכרי" (דברים יד כא).³⁹

ספרי דברים פרשת ראה פסקא קמ – מדוע חג השבועות רק יום אחד⁴⁰

רבי שמעון אומר: פסח וחג שאין עונות מלאכה, עשה זה שבעה וזה שמונה. עצרת שהיא עונת מלאכה, אינה אלא יום אחד בלבד. מלמד שחסך הכתוב לישראל.⁴¹

במדבר רבה יא ג, פרשת נשא – שאלו חס על ממונם של ישראל

עד שלא חטא שאול⁴² – 'ושאלו לקח את המלוכה' לא כתוב כאן אלא: 'וְשָׂאוּל לְכַד הַמְּלוּכָה עַל יִשְׂרָאֵל וַיִּלְחֶם סָבִיב בְּכָל אֲבִיו ... וּבְכָל אֲשֶׁר יִפְנֶה יִרְשָׁעִי' (שמואל א יד מז). מהו "בכל אשר יפנה ירשע" – נצח. באיזו זכות? בזכות מצות ומעשים טובים שהיו בידו, שהיה ענו ואוכל חולין בטהרה ומבזבז את ממונו וחס על ממונם של ישראל. וששקל כבוד עבדו לכבוד עצמו וכו'.⁴³

אבות דרבי נתן נוסח ב פרק ל – ממון הזולת

"יהי ממון חבירך חביב עליך כשלך" – הוי חס על ממון חבירך כשלך, ועל ממון בניו ובנותיו. ואם רוצה את שלא יטול אדם את שלך – אף אתה אל תיטול את שלו.⁴⁴

מחלקי המים

³⁷ המקרה השני עוסק בחלב שהתורה התירה בהנאה, הגם שבאיסורים רבים שבתורה, חמץ בפסח למשל, איסור אכילה כולל גם איסור הנאה. היתר זה, בא על מנת לחוס על ממונם של ישראל. ולעיל ראינו, בגמרא חולין, דיון הלכתי נרחב על היתרים שונים הקשורים בחלב ובאיברים שהוא מכסה עליהם, על מנת לחוס על ממון ישראל.

³⁸ המקרה השלישי הוא צרעה הבית עליה הרחבנו לעיל.

³⁹ המקרה הרביעי הוא היתר הנאה בנבלה, היינו בעל חיים כשר שמת ללא שחיטה או שלא נשחט כהלכה, שאסורה באכילה אבל מותר בהנאה. היתר שמזכיר את המקרה השני – החלב. סוף דבר, מדרש זה בא לסכם את נושא "התורה חסה על ממונם של ישראל", אבל נמצא חסר יחסית למקורות שהבאנו. בה בעת, המדרש מוסיף שלושה מקרים שלא מצאנו בספרות חז"ל הקלאסית לעיל: קרבן פסח, היתר הנאה בחלב בהמה כשרה והיתר הנאה (מכירה) לנכרי של בהמה שנתנבלה, רק צרעת הבית שנמנית כאן מנויה גם לעיל. מה פשר רשימה 'חלקית' זו? נראה שמדרש זה בא להשלים בדיוק את הנקודה שצינו לעיל, את הצורך לעגן את העיקרון בפסוקים מהתורה. כל הדרשות לעיל, חוץ מצרעת הבית, הן דרשות שנובעות מהדיון בגדרי המצווה או ההנהגה עצמן, אבל ללא סמך מפסוקי התורה. גם את המקרה של מי מריבה לא מחשיב מדרש זה, אולי בשל ההערות שהערנו עליו ("בהמה במה חטאה?"). אפשר שזו גם הסיבה שרבי בחיי בן אשר, שוודאי הכיר את כל המקורות של חז"ל שהבאנו בדף זה, מצטט מדרש זה בפירושו למקרא, שמות יב דן - קרבן פסח, ומבאר אותו. ראו דבריו שם.

⁴⁰ לאחר ענייני המקדש, דיני איסורים וסמך מפסוקי המקרא, נחזור ונחתום בגישה הערכית-חברתית של הכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל", גישה שמצטרפת למוטיב: "דרך ארץ קדמה לתורה" ומונחת ביסודה.

⁴¹ חג השבועות הוא שיא העונה החקלאית לפיכך הוא נוהג רק יום אחד. בניגוד לפסח וסוכות שנחגגים שבעה או שמונה ימים. אין לדעת אם החקלאים היום ואז היו מסכימים עם דרשה זו, אבל כך היא הדרשה במדרש ספרי סוף פרשת ראה. ראו פירוש תורה תמימה דברים פרק טז הערה סז שמציין שלכאורה ניתן להוכיח מדרשה זו שאיסור מלאכה בחול המועד פסח וסוכות הוא מהתורה ולא מדברנו (שזו מחלוקת הראשונים, ראו **סיכום הנושא כאן**). שהרי אם האיסור הוא רק מדברי חכמים, אין בסיס לדרשה זו. אך בהמשך דבריו הוא הופך את הגלגל ואומר: אדרבא. אם בכל הגמרות שראינו לעיל לא מובאת דרשה זו של ספרי, שהיא לכאורה פשוטה וברורה למדי, סימן שלא התקבלה בבית המדרש ומזה ניתן להוכיח שאדרבא, איסור מלאכה בחול המועד הוא מדברנו ולא מהתורה. כך או כך, עפ"י מקור זה יש לנו סמך נוסף מהתורה לכלל "התורה חסה על ממון ישראל" (ושאלה גדולה, איך ציפתה התורה שיהודי יעלה רגל שלוש פעמים בשנה, כולל חג השבועות!).

⁴² מדרש זה הוא על הפסוק: "כה תברכו את בני ישראל" בפתחה לברכת כהנים (במדבר ו כג) ומונה שם סדרה של אנשים כגון אדם הראשון, שלמה, בני ישראל ועוד, מה היה מצבם: "עד שלא חטאו".

⁴³ לרשימת תכונותיו החיוביות של שאול אפשר גם להוסיף פסוק מפורש מקינת דוד על שאול ומדרש שעליו: "בְּנֹת יִשְׂרָאֵל אֵל שְׂאוּל בְּקִינָה הַמְּלֻבָּשִׁים שָׁנִי עִם עֲדָנִים הַמְעֵלָה עֲדֵי זֶהָב עַל לְבוּשָׁךְ" (שמואל ב א כד). "שבנותיו ראיות למלכות" – בראשית רבה צט יב. ובמדרש שמואל (בובר) כה א: "רבי יהודה אומר: בנות ישראל ודאי על שאול בכינה, שבשעה שהיו בעליהן יוצאין למלחמה היה זנן ומפרנסן ומלבישן שני עם עדנים". אבל כאן עניינינו הוא תכונתו של שאול המלך שהיה מקפיד מאד על ממונם של ישראל ומנגד מבזבז את ממונו. שתי תכונות נדירות במלכים שבד"כ עושים את הפעולה ההפוכה: חוסכים מממונם האישית ומבזבזים את ממון הציבור. וכבר הארכנו לדון מה **בין שאול לדוד** בפרשת במדבר וכן הסיתם גם בעניין זה היה ביניהם הבדל גדול.

⁴⁴ ראו הווידוי של הב"ח (רבי יואל סירקיש, פולין מאות 17-16) כיצד פסק בצעירותו וכיצד כשהתבגר ונעשה רב בישראל: "הן אמת שבימי חורפי לא דקדקתי באלה ואסרתי הכל וכן שמעתי וראיתי מהרבה גדולים שאוסרים ואף על פי שהי' הפסד מרובה וגם צורך יום טוב. אכן עתה שמתתי על לבי מאמרם ז"ל התורה חסה על ממונם של ישראל ואם באו להחמיר לעצמם אבל לאחרים אין ראוי להחמיר שלא מן הדין ולילך בחושך" (שו"ת ב"ח החדשות סימן כג). סוף דבר, משאול המלך, לכל אדם מישראל, ומדינים שבין אדם למקום: מקדש וכשרות, להלכות והליכות שבין אדם לחברו. הנושא לא יכול להצטמצם "בין ישראל לאביהם שבשמים". התורה חסה על ממונם של ישראל, אם ישראל מכבדים איש את רעהו וחסים איש על רעהו ועל ממונו. בין צדיקים שממונם חביב עליהם מגופם ובין הרשעים (שחביב עליהם ממונם ממון אחרים ...) שגם על ממונם חסה התורה (דין צרעת הבית, סוף הערה 34 לעיל).

מים אחרונים: מהמעט שליקטנו אחר הקוצרים והנחנו לקט, שכחה ופאה רבים, נראה שהכלל "התורה חסה על ממונם של ישראל" נידון בשלוש קטגוריות עיקריות. האחת, ענייני המקדש והליכותיו, השנייה, ענייני דרך ארץ והנהגה כלליים, והשלישית, דיני איסורים. המעבר מהקטגוריה הראשונה והשנייה לשלישית יכול אולי לשמש דוגמא להשפעת האגדה, היינו הנורמה הרעיונית-מוסרית-מחשבתית על ההלכה עצמה.⁴⁵

עוד נראה שיש קשר לכל העניין עם מצוות צדקה שעם כל חשיבותה, הגבילו אותה חכמים: "באושא התקיננו, המבזבז - אל יבזבז יותר מחומש" (כתובות נ ע"א), ועם הידור מצווה שגם לו יש חסם "עד שליש" (בבא קמא ט ע"ב, ירושלמי פאה א א).

⁴⁵ לצד המציאות הכלכלית הפשוטה. ונראה פשיטא שבוודאי אין לאדם להכניס עצמו בחובות וליקח גמ"חים על מנת להדר בחומרות ובאיסורים.